

ՊԱՏԿԵՐԱՎՈՐ ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՁԵՎԱԿԱԶՄԱԿԱՆ ԿԱՂԱՊԱՐՆԵՐԸ ՆԵՐՍԵՍ ՇՆՈՐՀԱԼՈՒ «ՈՂԲ ԵՂԵՍԻՈՅ» ՊՈԵՄՈՒՄ

Բանալի բառեր՝ «Ողբ եղեսիոյ», պատկերավոր համեմատություն, ձևակազմական կաղապար, փոխաբերություն, նախադրություն, ձևաբանական արժեք, միջուկային անդամ, գունանուն բաղադրիչ, տարբերակներ, ոճական արժեք:

Լեզվի զարգացման որևէ գոյավիճակի համաժամանակյա տիպաբանության որոշման համար (ձևաբանական, շարահյուսական, ոճական և այլն) էական նշանակություն ունի տվյալ ժամանակաշրջանի հեղինակի երկերի պատմագեղարվեստական խոսույթի վերլուծությունը, որի շրջանակների մեջ մտնում են քերականական համակարգի, լեզվաքերականական իմաստների արտահայտման միջոցների, լեզվական միավորների կառուցատիպերի ու դրանց գործառական արժեքի մեկնաբանությունն ու հարակից այլ հարցեր:

Այդ առումով XII դարի բազմաշնորհ հայրապետ Ներսես Շնորհալու արձակ և չափածո քերթվածքները հարուստ նյութ են ընձեռում հետազոտողներին՝ բնութագրելու հայերենի տվյալ ժամանակահատվածի քերականական համակարգն ու լեզվատճական իրողությունները՝ համաժամանակյա կտրվածքով: Մյուս կողմից՝ այդ կարգի իրողությունները կարող են համեմատության եզրեր դառնալ լեզվի տարբեր գոյավիճակների համատիպ իրողությունների նկատմամբ՝ տարժամանակյա ուսումնասիրությունների համատեքստում:

Սույն հոդվածով անդրադառնալու ենք Ներսես Շնորհալու «Ողբ եղեսիոյ» պոեմում գործածված պատկերավոր համեմատությունների (ՊՀ) իմաստակառուցվածքային քննությանը՝ փորձելով ցույց տալ պոեմում գործածած արտահայտությունների ձևակազմական կաղապարները, ՊՀ-ները դասակարգել ըստ

* Խ.Աբովյանի անվ. ՀՊՄՀ, լեզվաբանական հետազոտությունների լաբորատորիայի վարիչ, Բ. Գ. Պ., պրոֆ., lingualal51@mail.ru, հոդվածը ներկայացնելու օրը՝ սեպտեմբերի 18, 2023, հոդվածը գրախոսելու օրը՝ 15 նոյեմբերի, 2023:

ձևաբանական արժեքի, ըստ միջուկային անդամի իմաստային նշանակության, ըստ տարբերակների և այլն¹:

Հարուստ է Շնորհալու պատկերային մտածողության զինանոցը: «Նրա պատկերային մտածողության ակունքը ոչ միայն Աստուածաշունչն է, - գրում է գրականագետ Պ. Խաչատրյանը, - այլև կենդանի բնութիւնը, այլև Հայոց պատմագրութիւնը եւ, ամենից առաջ, Խորենացին ու Եղիշէն: Հին Կտակարանի էպիկական հերոսները, սաղմոսներից առնուած առանձին դարձուածքներն ու համեմատութիւնները, Վարդանի ճառի ոգեշունչ տողերը, առակատիպ խրատները զարմանալի բնականութեամբ գալիս մտնում են Ողբի ընդհանուր հիւսուածքի մէջ եւ ստեղծում բանաստեղծական այնպիսի ոճ, որը մերթ հերոսական է, մերթ՝ ողբերգական, մերթ հռետորական է ու վսեմ, մերթ՝ մեղմ ու անմիջական»²:

Յանկացած հեղինակի պատկերային մտածողության կարևոր բաղադրիչներից են ՊՀ-ները: Այդ կառույցները լեզվաոճական որոշակի արտահայտութիւններ են, որոնց հիմքում ընկած է համեմատութիւնը, որը, իբրեւ փոխաբերութիւն մի տեսակ, արտահայտում է համեմատելի հատկանիշ՝ երկու տարասեռ առարկաների և նրանց հատուկ ընդհանուր հատկանիշի հարաբերութիւն միջոցով: Այդ կարգի կապակցութիւնները կոչվում են նաև համեմատութիւն-դարձվածային միավորներ կամ համեմատութիւն դարձվածային արտահայտութիւններ³: ՊՀ-ները լայնորեն գործառվում են մեր լեզվի բոլոր շրջաններում, դասական և հետդասական հայերենի գրաբարալեզու երկերում, միջին հայերենի գրական հուշարձաններում, արդի գրական հայերենում՝ բնութագրվելով ոճական որոշակի դերով, որ պայմանավորված է ժամանակաշրջանի լեզվամտածողական յուրահատկութիւններով:

Ներսէս Շնորհալու «Ողբ Եդեսիոյ» պոեմում ՊՀ-ները զգալի տեսակարար կշիռ ունեն՝ որպէս պատկերավորման համակարգի բաղադրիչներ. պատկերավորման համակարգը ցանկացած հեղինակի գեղարվեստական մտածողության առանցքն է, որը ստեղծագործությանն օժտում է արվեստի ուժով:

Քննվող երկում ՊՀ-ները կազմված են «իբրեւ», «քան», «որպէս», «զերդ», «հանգոյն», «գունակ», «նման», «քան» և այլ նախադրութիւններով, ինչպէս՝ «որպէս գայլք ի հօտ գառանց», «որպէս հարսն ի տաճարին», «տխուր դիմօք՝ զերդ ի սգի», «իբրեւ գազանս վայրենի», «իբրեւ փեսայ յառագաստին», «ափան գետոց աւզի գունակ», «հանգոյն վերինն Սիրնի», «քան զձին սպիտակ» և այլն:

¹ Բնագրային օրինակների սկզբնաղբյուր՝ Մատենագիրք Հայոց, ԻԱ հատոր, ԺԲ դար, Ներսէս Շնորհալի, գիրք Ա, Երևան, 2018:

² Նույն տեղում, էջ 147:

³ Լ. Խաչատրյան, Լ. Ավետիսյան, Համեմատութիւն դարձվածային արտահայտութիւնները հայերենում (V-XVI դդ.), Երևան, «Զանգակ-97», 2015:

«Ողբ եղեսիրոյ» երկի պատկերավորման համակարգի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս առանձնացնելու ՊՀ-ների հետևյալ կառուցատիպերը.

1. Նախադրություն + հոլոված կաղապարով կապակցություններ, որոնք կոչվում են միագագաթ կառույցներ («որպէս եւ բանն Տէրունին, իբր առամունմն վարագին»):
2. Նախադրությամբ կառույց + ածական կամ բայ կաղապարով կապակցություններ, որոնք կոչվում են երկգագաթ կառույցներ («յորդ եւ առատ նման գետի, եւ փոխանակ որդան զգետի՝ սեաւ զգեմում գոյն ախրելի»):

Այս ՊՀ-ներում տարբերակվում են երկու կարգի կառուցատիպեր՝ ըստ ծավալի.

ա) Համառոտ կամ չծավալված, նման ՊՀ-ները միագագաթ կառույցներ են՝ նախադրություն — խնդիր բաղադրիչներով, ինչպես՝ «զերդ ի սգի», «որպէս զդրախտն» և այլն:

բ) Ընդարձակ կամ ծավալումով. նման ՊՀ-ները երկգագաթ կառույցներ են՝ նախադրության խնդրի լրացումներով հանդերձ, ինչպես՝ «զերդ մայր՝ որդովք բերկրեալ», «իբրեւ զբու յաւերակի»⁴ և այլն:

Պոեմում գործածված ՊՀ-ները կարելի է դասակարգել տարբեր սկզբունքներով՝ ըստ ձևաբանական արժեքի, ըստ միջուկային անդամի իմաստային նշանակության, ըստ տարբերակների և այլն:

1. Ըստ ձևաբանական արժեքի՝ կարելի է առանձնացնել հետևյալ ՊՀ-ները.

ա) Գոյականական ՊՀ-ներ

Գոյականի արժեքով ՊՀ-ները պարտադիր ունենում են գոյական բաղադրիչ, որ հանդես է գալիս իբրև նախադրության խնդիր (որոշյալ կամ անորոշ առումով), ինչպես՝ «իբրև զբու», «որպէս մարդ», «զերդ Երիփովն» և այլն: Բնագրային օրինակներ.

«Բայց այժմ թողեր զիս ամայի, իբրեւ զբու յաւերակի / կամ որպէս մարդ անօգնական» (160): «Եւ որպէս մայրք Լիբանանու եւ միանձուկն քոյդ նահանգի» (160): «Որպէս եւ բանն Տէրունին, յառաջագոյն գուշակէցին» (183): «Իբրեւ զշունք հասին եւ ցուլքն գէրք պաշարեցին» (182): «Որպէս տանջանքն եգիպտոսին շար հրեշտակաւք լինել ասին» (192): «Եւ զքաղաքս քո՝ յաւեր, զերդ զԵրիփովն՝ հիմն ի վեր» (195): «Զերդ Գողիաթ Փղշտացին յոյժ ի հասակդ փքա-

⁴ Իբրեւ զբու յաւերակի ՊՀ-ն Աստվածաշնչից է (Սաղմոս ճԳ 16: Եսայի, ԺԳ 8):

ցեր» (195): «Որպէս ծաղիկ բողբոջիցիք, սաղարթագեղ պաճուճիցիք» (198):

բ) Ածականական ՊՀ-ներ

Այս կարգի ՊՀ-ները հարաբերակից են ածականին կամ ածականի դերով հանդես եկող այլ խոսքի մասերի, արտահայտում են հասկացություն, ունեն անվանողական արժեք և զուրկ են հաղորդակցական դերից: Օրինակներ.

«Հեղում արտօսր անշափելի, յորդ եւ առատ նման գետի» (167): Իբրու հմուտ լալեաց բանի եւ քաջ տեղեակ այրման սրտի (164):

գ) Բայական ՊՀ-ներ

Բայական ՊՀ-ների գերադաս անդամը բայ է. այդպիսի արտահայտություններն ունեն հաղորդակցական դեր: Շնորհալու երկում դրանք հանդես են գալիս ստորոգումով և առանց ստորոգման:

- Ստորոգումով (հաղորդակցական) կառույցներ.

«Նստիմ ի սուգ ի տան մթի, որպէս աւրէն է սգաւորի» (167):

- Առանց ստորոգման կառույցներ. դրանք հաղորդակցական դերն արտահայտում են հնչերանգի միջոցով, քանի որ ստորնգյալը զեղչված է լինում: Օրինակներ՝

«Լայն եւ արծակ նստեալ յաթոռ / որպէս ի կառս՝ թագաւոր» (169): «Եհեղ զարին իւր ընդ նոսին / որպէս զՅովնան՝ ի փոր կիտին» (182): «Որ զիմ տղայս վայելչական փաղաղեցեր զերդ զգազան / Եւ նստուցեր զիս ի մթան, իբր զմեռեալ ի գերեզման» (193):

դ) Մակբայական ՊՀ-ներ

Մակբայի արժեքով ՊՀ-ները ձևավորվում են առանց մակբայական բաղադրիչի, քանի որ մակբայները, տվյալ դեպքում, չեն դառնում նախադրությունների լրացում, ինչպես՝ իբրեւ զառաջեալ, որպէս զտիւ և զգիշեր և այլն: Այդպես են կազմվում նաև մակբայի արժեքով դարձվածքները՝ արյունն աչքերին, մի գեղեցիկ օր, սրտի խորքից, գրչի մի հարվածով, հոգու խորքում, մի մարդու պես և այլն⁵:

Մեր ընտրանքում եղած մակբայական ՊՀ-ները տարբեր կառուցատիպերի են:

- Նախադրություն + հոլոված և կառույցներ.

Եւ ես բազմեալ զերդ թագաւոր, կայի ի մէջ հանդիսաւոր (169): Հնչեն զերդ հողմն հիւսիսակ, զամպն վարեն զհակառակ (201): Փողս եւ գոսերս գոչէին, իբ-

⁵ Պ. Բեղիբյան, Ժամանակակից հայերենի դարձվածաբանություն, Երևան, 1973, էջ 159-160:

րեւ յամպոցն որոտային (178): Քանզի նստիս որբ եւ այրի, / տխուր դիմաւք՝
զերդ ի սգի (164):

- Նախադրություն + հոլովածե կառույցի ընդարձակում.

Այսպիսի կառույցներում լրացումները լինում են երկու տեսակի:

Մի դեպքում առկա են անվանական անդամի լրացումներ, ինչպես՝

«Եհեղ զարին սրբոց երկրի, հոսեաց նման ջրոց գետի» (165): Իբր ատա-
մունքն վարազին, բանիւ զիրեարս սրէին» (175): «Զարին սրբոց յերկրի հեղին,
որպէս հոսանք ջուրց վտակին» (181): «Եհեղ զարին իւր ընդ նոսին նման Յու-
դա Մակաբէին» (182): «Իբրեւ զշունս կատաղիս յորսոց վերայ յարձակէին»
(186): «Անձամբ տուեալ զանձն իւր ի մահ, իբր յաւրինակ հատից նորին»
(182):

Երկրորդ դեպքում առկա են բայական անդամի լրացումներ.

«Եւ որպէս գայլք ի հօտ գառանց՝ ի մէջ նոցունց անկանէին» (178): «Որպէս
առիւծ՝ ընդ նապաստակ, զհետմտեն նոցա երագ» (201):

2. Ըստ միջուկային անդամի իմաստային նշանակության՝ զանազանվում են
հետևյալ հիմնաբաղադրիչով ՊՀ-ները՝

ա) Գունանուն բաղադրիչով ՊՀ-ներ

Հայերենում գունանուններն ունեն որոշակի դարձվածակազմիչ դեր և ըստ
այդմ հանդիպում են նաև պատկերավոր համեմատությունների արտահայտու-
թյան պլանում:

Շնորհալու երկում հանդիպող ՊՀ-ներում իբրև գունանուն բաղադրիչներ
հանդես են գալիս սևաւ, սպիտակ, կարմիր միջուկային գունանունները և վեր-
ջինիս եզրային անդամը՝ ուղղան⁶: Հեղինակը գունանունները զուգորդում է այն-
պիսի գոյականների հետ, որոնք իրենց հերթին իմաստաբանորեն ուղղագիծ հա-
րաբերության մեջ են գտնվում գունանուն բաղադրիչների հետ: Այդպիսի կա-
պակցությունների իմաստային հիմքում ընկած է տվյալ գունային ենթադաշտի
և համեմատելի առարկայի գունային հատկանիշի ընդհանրությունը⁷:

Այսպես, կարմիր գունային ենթադաշտին հարում է արիւն բառն իր գունա-
յին երանգով, որի հետևանքով հնարավոր է դարձել ի գոյն արեան կարմիր ՊՀ-
ի բաղադրիչների իմաստային զուգորդելիությունը: Ընդ որում, Շնորհալու պոե-
մում կարմիր (նաև սևաւ) գունանուն բաղադրիչով ՊՀ-ները հանդիպում են

⁶ Հայերենի գունանունների մասին տե՛ս Ս. Գրիգորյան, Հայերենի գունանունները և նրանց լեզ-
վաոճական արժեքը, Երևան, «Նաիրի», 1998:

⁷ Լ. Խաչատրյան, «Գունանուն բաղադրիչով համեմատություն-դարձվածային միավորները
գրաբարում (ըստ Աստվածաշնչի)», «Մխիթար Գոշ» գիտամեթոդական հանդես, Վանաձոր,
2003, № 1, էջ 22-24:

առանց նախադրությունների, հմմտ. «**Ի գոյն արեան կարմիր փայլիք, զոր ինքնակամ ձերով հեղիք**» (199): «Որ անապատն էիր վայրի, եղեր նման փթթեալ ծաղկի, պայծառացար **ի գոյն վարդի**» (162):

Սեաւ գունանունը փոխաբերական իմաստով նշանակում է «գժքախտություն, վիշտ, տխրություն, թախիծ», հետևաբար հնարավոր է դարձել նրա գործածությունը «սեաւ զգեմում գոյն տխրելի» ՊՀ-ի բաղադրիչների իմաստային զուգորդելիությունը, ինչպես՝ «Եւ փոխանակ որդան զգեստի՝ **սեաւ զգեմում գոյն տխրելի**» (167):

Սպիտակ գունանվան ենթադաշտին աղերսվում են **ձիւն, լոյս, կաթն, եղեամն** և այլ բառեր, որոնց հետ սպիտակ գունանունը կազմում է ՊՀ-ներ՝ «համեմատելի առարկայից ավելի սպիտակ՝ ճերմակ» նշանակությամբ: Հմմտ. «Արդ, քան **զձիւն սպիտակ լինիք եւ քան զկաթն մածանիք**, Անճառ լուսով լուսաւորիք եւ թագ ի գլուխ պսակեսչիք» (199):

բ) Կենդանու, սողունի անուն և թռչնանուն բաղադրիչներով ՊՀ-ներ

Շնորհալու երկում հանդիպում են այս կարգի բաղադրիչներով ձևավորված որոշակի ՊՀ-ներ, որոնք իմաստային յուրահատուկ կոլորիտ են ստեղծում՝ պայմանավորված այդ բաղադրիչների փոխաբերական իմաստներով⁸:

Իբրև կենդանանուն բաղադրիչներ՝ գործածվում են առիծ, նապաստակ, գայլ, վարազ, գառն, շուն, օձ, բու և այլ բառեր: Ինչպես նշեցինք, այդ կարգի ՊՀ-ների գեղարվեստական արժեքը պայմանավորված է նրանց բաղադրիչների վերաիմաստավորված նշանակություններով. օրինակ, առիծ, վարազ, գայլ բառերը խորհրդանշում են կործանարար ուժ, գիշատչի հատկություն, ինչպես՝

«Որպէս առիծ՝ ընդ նապաստակ, հետմտեն նոցա երագ»: «Կամ զերդ առիծ գոչէ առակ, փախչին էրէքն անհակառակ» (201): «Իբր առամունքն վարազին բանիւ գիրեարս սրէին» (175)⁹:

Գայլը և շունը՝ համապատասխանաբար՝ հոշոտողի և կատաղության հատկանիշ, ինչպես՝ «Եւ որպէս գայլք ի հատ գառանց ի մէջ նոցունց անկանէին» (178): «Իբրեւ զշունս կատաղիս յորսոց վերայ յարձակէին» (186):

Օձը՝ որպես վտանգի, նենգության խորհրդանիշ, ինչպես՝ «Սողայր եւ գայր նման օձին եւ նենգաւոր թիւնաւորին՝ Առ ի խայթել գարշապարին» (171):

Գառն ու նապաստակը՝ թույլի ու տկարի, վախկոտի հատկություն, ինչպես՝

⁸ Կենդանու անուն բաղադրիչներով դարձվածքների ֆննդությունը տե՛ս Մ. Կարապետյան, «Կենդանու անուն պարունակող դարձվածքները անգլերենում և հայերենում», Դարձվածաբանության խնդիրներ. գիտաժողովի նյութեր, Երևան, «Զանգակ – 97», 2003:

⁹ Վերոբերյալ օրինակներում առիծ – նապաստակ, գայլ և գառն զույգերն արտահայտում են ընդգծված հակաճանաչի իմաստներ: Շնորհալու երկի ՊՀ-ների իմաստային հարաբերությունների ֆննդությունը սույն հոդվածի շրջանակներից դուրս է. այն առանձին ֆննդային առարկա կարող է դառնալ:

«Եւ որպէս գայլք ի հօտ գառանց՝ ի մէջ նոցունց անկանէին» (178): «Որպէս առիւծ՝ ընդ նապաստակ, զհետմտեն նոցա երագ» (201):

Բու թռչունը՝ որպէս մենակության և շարագուշակ բախտի խորհրդանիշ, ինչպէս՝ «Բայց այժմ թողեր զիս ամայի, իբրեւ զբու յաւերակի» (160):

գ) Հատկանուն բաղադրիչով ՊՆ-ներ

Շնորհալու երկում գործածված հատկանուն բաղադրիչներով ՊՆ-ները կարելի է բաժանել երկու կարգի՝ անձնանուններով և տեղանուններով կառույցներ:

- Անձնանուն բաղադրիչով կազմված ՊՆ-ների հենակետային միավորները Աստվածաշնչյան հատկանուններ են, ինչպէս՝ Գողիաթ, Յովնան, Յուդա և այլն: Օրինակներ՝ «Զերդ Գողիաթ Փղշտացիմ յոյժ ի հասակդ փքացեր» (195): «Քան զՓարատն Եգիպտացիմ խիստ եւ վայրագ սրտիւ եղեր» (195): «Եհեղ զարիւն իւր ընդ նոսին նման Յուդա Մակաբէին, որպէս զՅովնան՝ ի փոր կիտին» (182):
- Տեղանունները նույնպէս վերցված են Աստվածաշնչի դիպաշարերից, ինչպէս՝ Երիֆով, Սիոն, Ադեն, Եդեմ և այլն: Օրինակներ՝ «Եւ զքաղաքս քո՝ յաւեր, զերդ զԵրիքովն՝ հիմն ի վեր» (195): «Հանգոյն վերինն Սիոնի, անհամեմատ երկրաւորի» (160): «Ոռոգելով արեամբ նորին, որպէս զգրախտն, որ յԱգենի» (159): «Բազմագունի տունկ յօրինէր, որպէս զգրախտն, որ յԵդեմ էր» (168):

դ) Բնության երևույթների անվանումներով ՊՆ-ներ

Այս կարգի բաղադրիչները բնորոշվում են ծավալային ընդգրկումով՝ որպէս անհաշվելի առարկաներ (ծով, աստղ, երկինք, ձիւն, ակիւք, գետ, աւազ), որոնք Շնորհալու գեղարվեստական խոսույթում ունեն մակերային-գրոտեսկային նշանակություն: Հմմտ.

«Իբրեւ զծովու ալեաց կուտակ, բորբոքելով գան խիստ ու բարկ / Ափան գետոց աւդի գունակ կամ զերդ աստեղք երկնից ի կարգ / Լնուն գամեն յերկրի յատակ որպէս զձիւն աստափատակ» (201):

3. Ըստ տարբերակների տիպերի՝ Շնորհալու երկում հանդիպում են բառային (հոմանշային), քերականական (ձևաբանական և շարահյուսական) և ծավալային ՊՆ-ներ¹⁰, որոնք իրենց կառուցատիպերով ամբողջացնում են հայերենի համատիպ կառույցների շրջանակները:

ա) Բառային տարբերակներն այնպիսի կապակցությունների զույգեր են, որոնք միմյանցից տարբերվում են հոմանշային որևէ բաղադրիչով. կապակցություններն ունեն իմաստային որոշակի մերձավորություն:

¹⁰ Հայերենի դարձվածային տարբերակների մասին տե՛ս Պ. Բեղիրյան, նշվ. աշխ., էջ 213-216:

Հմմտ. «Իբրեւ գազանս վայրենի ի մէջ հաւտիցն անկանէին» (180) – «Եւ որպէս գայլք ի հօտ գառանց՝ ի մէջ նոցունց անկանէին» (178) – «Որ զիմ տղայս վայելչական փաղաղեցեր զերդ զգազան» (193)՝ (գազան – գայլ, իբրեւ – որպէս – զերդ): «Որ անապատն էիր վայրի եղեր նման փթթեալ ծաղկի» (162) – «Քանզի անցին ըստ երազի, որպէս ծաղիկ ամարայնի» (165)՝ (փթթեալ – ամարայնի): «Որպէս մայրք Լիբանանու են միանձունք քոյդ նահանգի» (160) – «Եւ որպէս փայտ ինչ անտառի յանաւրինաց կոտորէին» (177)՝ (մայրի – փայտ): «Որ անապատն էիր վայրի, եղեր նման փթթեալ ծաղկի, պայծառացար ի գոյն վարդի» (162)՝ (ծաղիկ – վարդ): «Եւ նստուցեր զիս ի մթնան, իբր զմեռեալ ի գերեզման» (193) – «Զորս ընդ քարինսն հոսէին իբրեւ զգէշ անասնային» (181)՝ (մեռեալ – գէշ):

Քառային տարբերակներ ստեղծելիս Շնորհալին կիրառել է էլլիպսիսի (կրճատման) հնարը՝ միօրինակ կառույցներից խուսափելու և պատումի ռիթմը պահպանելու համար: Հմմտ. Հեղում արտօսը անշափելի, «յորդ եւ առատ նման գետի» (167)՝ (յորդ նման գետի և առատ նման գետի): «Որպէս զայգի մեծ տաշտաւոր կամ բարունակ ողկուզաւոր» (169)՝ (որպէս զայգի և որպէս բարունակ): «Սողայր եւ գայր նման օձին եւ նենգաւոր թիւնաւորին» (171)՝ (նման օձին և նման նենգաւոր թիւնաւորին):

Շնորհալու երկում հանդիպող որոշ քառային տարբերակների առանցքային բաղադրիչները դիտվում են համատեքստային հոմանիշներ, ինչպես՝ «Որպէս ի գետ կամ ի ծովի՝ վերայ գլխոցն լեղային» (180)՝ (գետ – ծով): «Կուտէին իբրեւ զշեղջս անհնարին, Կամ յօրինակ մայրից փայտին՝ միմեանց վերայ դիզանէին» (170)՝ (շեղջ – փայտ):

բ) Քերականական տարբերակներն առաջանում են կառույցների բաղադրիչների ձևաբանական կամ շարահյուսական հատկանիշների հիման վրա: Կարելի է առանձնացնել քերականական տարբերակների հետևյալ տեսակները:

Ա. Շնորհալու երկում հանդիպող ձևաբանական տարբերակների հիմքում ընկած են հետևյալ գործոնները.

- Համեմատելի գոյականների որոշիչ հոդով և անորոշ առումով գործածուլթյուններ.

«Փաղաղեցեր զերդ զգազան» (193) և «Իբրեւ գազանս վայրենի ի մէջ հօտիցն անկանէին» (180):

- Համեմատելի գոյականների տարբեր հոլովներով արտահայտուլթյուն, հմմտ.

«Եւ որպէս փայտ ինչ անտառի կոտորէին» (177) և «Կամ յօրինակ մայրից փայտին՝ միմեանց վերայ դիզանէին» (179):

- Համեմատելի գոյականների հայցական հոլովով և ուղղականաձև հայցականով գործածություն.

«Իբրեւ զշունս յորսոց վերայ յարձակէին» (186) և «Քանզի իբրեւ զշունք հասին» (182):

Բ. Շարահյուսական տարբերակները ձևավորված են ՊՀ-ների բաղադրիչների շարադասական դիրքի փոփոխություններով, ինչպես՝

«Եւ փոխանակ որդան զգեստի, սեաւ զգենում գոյն տխրելի» (167)՝ (Սեաւ գոյն զգենում) և «Ի գոյն արեան կարմիր փայլիք» (199) (Կարմիր փայլիք ի գոյն արեան):

գ) Ծավալային տարբերակները հանդես են գալիս բաղադրիչների քանակային կազմի փոփոխություններով. դրանց (տարբերակների) եզրերը հանդես են գալիս համառոտ և ծավալուն կառույցներով: Ծավալուն տարբերակները ձևավորվում են բառով, բառակապակցությամբ կամ նախադասությամբ:

- Ծավալումը՝ բառով.

«Իբրեւ զշունք» (182) // «Իբրեւ զշունս կատաղիս» (186): «Զերդ զերիքովն // զերդ երիքովն հիմն ի վեր» (195):

- Ծավալումը՝ բառակապակցությամբ.

«Զերդ մայր // զերդ մայր՝ որդւովք բերկրեալ յորդոր» (169):

- Ծավալումը՝ երկրորդական նախադասությամբ.

«Քանզի նման ես դու մկան, որ սատակմամբ պղծէ զթան,
Կամ աղտեղի կոյր խլրդան, որ կայ յանլոյս խորս մթան,
Որ ի ծածուկ, 'ւ ոչ յայտնական, փորէ զգետինն քեզ նման,
Կամ զերդ թրթուր զազրաբերան, թինօք դեղէ զբուրաստան» (192):

Վերջին օրինակը Շնորհալու ոճի ինքնատիպ արտահայտություն է՝ կապված ՊՀ-ների ծավալման իրողության հետ: Այսպես, առաջին ՊՀ-ն հաղորդակցական միավոր է («Քանզի նման ես դու մկան»), երկրորդ ՊՀ-ի արտահայտության պլանում գեղչված է նախադրությունը՝ «նման» («Կամ աղտեղի կոյր խլրդան»), երրորդ ՊՀ-ն անվանողական միավոր է («Կամ գերդ թրթուր զազրաբերան»): Ոճական այս հնարանները բնորոշ են չափածո խոսքին, որոնք պատումին հաղորդում են գեղարվեստական լիցք:

Եզրակացություն

ՊՀ-ների ձևակազմական կաղապարները որոշակի արժեք ունեն ներսես Շնորհալու «Ողբ եդեսիոյ» պոեմի ոճական համակարգում. դրանք բացահայտում են հեղինակի ոճի յուրահատկությունները, որոնք, պահպանելով հին հայերենի կառույցների ձևակազմական օրինաչափությունները, միաժամանակ ի

հայտ են բերում նոր որակներ՝ պայմանավորված հեղինակի լեզվամտածողական յուրահատկություններով ու խոսքակերտման ինքնատիպությամբ:

ՊՀ-ների ուսումնասիրությունը բացահայտում է նրանց բնորոշ հետևյալ հատկանիշները.

ա) Կազմված են «իբրև», «քան», «որպես», «զերդ», «հանգոյն», «գունակ», «նման», «քան» և այլ նախադրություններով:

բ) Ունեն հետևյալ կառուցատիպերը.

- նախադրություն + հոլովածև կաղապարով,
 - նախադրությամբ կառույց + ածական կամ բայ կաղապարով:
- Ըստ ծավալի՝ տարբերակվում են երկու կարգի կառուցատիպեր.
- համառոտ կամ չծավալված (միագագաթ կառույցներ),
 - ընդարձակ կամ ծավալունով (երկգագաթ կառույցներ):

գ) Ըստ ձևաբանական արժեքի՝ առանձնացվում են գոյականական, ածականական, բայական և մակբայական արտահայտություններ՝ իրենց բնորոշ կառուցատիպերով:

դ) Ըստ միջուկային անդամի իմաստային նշանակության՝ զանազանվում են.

- գունանուն բաղադրիչով,
- կենդանու, սողունի անուն և թռչնանուն բաղադրիչներով,
- հատկանուն բաղադրիչով,
- բնության երևույթների անվանումներով արտահայտություններ:

դ) Ըստ տարբերակների տիպերի՝ առանձնացվում են.

- բառային (հոմանշային),
- քերականական (ձևաբանական և շարահյուսական),
- ծավալային արտահայտություններ:

ե) Գրաբարյան որոշ նախադրությունների գործառական արժեքի կենսունակություն, ինչպես՝ «զերդ», «նման», «օրինակ», «փոխանակ», «հանգոյն», «գունակ» և այլն:

զ) Գունանուն բաղադրիչներով որոշ ՊՀ-ներ հանդիպում են առանց նախադրությունների:

է) «Ողբ Եդեսիոյ» պոեմի ՊՀ-ների ձևակազմական կաղապարների ուսումնասիրությունը և նրանց ռճական դերի բացահայտումը, լայն առումով Շնորհալու մյուս պոեմների՝ «Յիսուս որդի», «Յաղագս երկնի եւ զարդուց նորա», ինչպես նաև «Հաւատով խոստովանիմ» աղոթքի, տաղերի, գանձերի, հանելուկների և չափածո այլ քերթվածքներում խնդրո առարկայի համակողմանի հետազոտությունը կարող է ամբողջացնել ընդհանուր հայերենի ռճական համակարգի նկարագրությունը և դառնալ լեզվի զարգացման տվյալ ենթաշրջանի ռճական տիպաբանության չափանիշ:

LALIK KHACHATRYAN

**FORMAL MODELS OF FIGURATIVE COMPARISONS
IN THE POEM “ELEGY ON THE CAPTURE OF EDESSA”
BY NERSÈS SHNORHALI**

Key words: Elegy on the Capture of Edessa, figurative comparison, formative model, metaphor, preposition, morphological meaning, nuclear component, color component, variants, stylistic meaning.

Formative models of figurative comparisons (FC) have decisive importance in the stylistic system of the poem “Elegy on the Capture of Edessa” by Nerses Shnorhali, revealing both the sophistication of the author’s style while preserving the inflection patterns of Grabar. In particular, this refers to the viability of the functional meaning of some ancient Armenian prepositions, such as *զերդ*, *հանգոյն*, *գունակ*, *նման*, etc., which are often found in FC.

FC in the poem by Nerses Shnorhali can be classified on various grounds:

a) by part-of-speech: noun (*Որպէս տանջանքն Եգիպտոսին*), adjective (*Իբրու հմուտ լաւեաց բանի*), verb (*Նստիմ ի սուգ ի տան մթի, որպէս օրէն է սգաւորի*) and adverb (*Զարին սրբոց յերկրի հեղին, որպէս հոսանք ջուրց վտակին*),

b) according to semantics of the nuclear component: color name (*Քան զծին սպիտակ լինիք*), names of animals (*Կամ զերդ առիւծ գոչէ առակ*), proper names (*Զերդ Գողիաթ Փղշտացին յոյժ ի հասակդ փաւցեր*), names of natural phenomena (*Իբրեւ զծովու ալեաց կուտակ, Ափան գետոց աւզի գունակ*),

c) by variation: lexical (*Իբրեւ գազանս վայրենի // Եւ որպէս գայլք*), morphological (*Իբրեւ գազանս // զերդ զգազան*), syntactic synonyms (*Սեաւ զգենում գոյն տխրելի // Սեաւ գոյն զգենում*), variations in volume value (*Զերդ մայր // զերդ մայր՝ որդւովք բերկրեալ յորդոր*).

The study of the structural laws of the FC in the poem “Elegy on the Capture of Edessa” by Nerses Shnorhali and the identification of their stylistic role in a broad sense can complete the description of the Pan-Armenian stylistic system and become the standard of stylistic typology of the development of the language in that era.

ЛАЛИК ХАЧАТРЯН

ФОРМАЛЬНЫЕ МОДЕЛИ ОБРАЗНЫХ СРАВНЕНИЙ В ПОЭМЕ «ЭЛЕГИЯ НА ВЗЯТИЕ ЭДЕССЫ» НЕРСЕСА ШНОРАЛИ

Ключевые слова: «Элегия на взятие Эдессы», образное сравнение, формообразующая модель, метафора, предлог, морфологическое значение, ядерный компонент, цветовой компонент, варианты, стилистическое значение.

Решающее значение в стилистической системе поэмы «Элегия на взятие Эдессы» Нерсеса Шнорали имеют формообразующие модели образных сравнений (ОС), которые раскрывают высокий уровень авторского стиля и в то же время, сохраняя словоизменительные закономерности древнеармянского языка, выявляют его новые качества, обусловленные особенностью речи автора. В частности, это относится к жизнеспособности функционального значения некоторых древнеармянских предлогов, таких как *զերդ*, *հանգոյն*, *գունակ*, *նման* и т. д., которые часто встречаются в ОС.

ОС в поэме Н. Шнорали можно классифицировать по разным основаниям:

а) по частеречному значению: существительное (*Որպէս տանջանքն եգիպտոսին*), прилагательное (*Իբրու հմուտ լաւեաց բանի*), глагол (*Նստիմ ի սուգ ի տան մթի, որպէս օրէն է սգաւորի*) и наречие (*Զարին սրբոց յերկրի հեղին, որպէս հոսանք ջուրց վտակին*),

б) по лексическому значению ядерного компонента: название цвета (*Քան զծին սպիտակ լինի*), название животного (*Կամ զերդ առիւծ գոչ առակ*), имя собственное (*Զերդ Գողիար Փղշտացին յոյժ ի հասակդ փափցեր*), название природного явления (*Իբրեւ զծովու ալեաց կուտակ, Ափան գետոց ազի գունակ*),

в) по типу вариации: лексические (*Իբրեւ գազանս վայրենի // Եւ որպէս գայլ*), морфологические (*Իբրեւ գազանս // զերդ զգազան*), синтаксические синонимы (*Սեաւ զգենում գոյն տխրելի // Սեաւ գոյն զգենում*), вариации по значению объёма (*Զերդ մայր // զերդ մայր՝ որդւովք բերկրեալ յորդոր*).

Изучение структурных закономерностей ОС в поэме «Элегия на взятии Эдессы» Нерсеса Шнорали и выявление их стилистической роли в широком смысле может завершить описание общеармянской стилистической системы древнего периода и стать эталоном стилистической типологии развития языка в ту эпоху.